

2 Киприанович, Г. Я. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве с древнейшего времени до настоящего времени. – 2-е доп. изд. / Г. Я. Киприянович. – Вильно: тип. И. Блюмовича, 1899. – 289 с.

3 Макарий (Булгаков, М. П.). История русской церкви : в 9 т. / Макарий (М. П. Булгаков). – М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994–1997. – Т. 5: Период разделения русской церкви на две митрополии. – 1996. – 559 с.

Alena Barsuk. History of confessional relations in the XVI–XVIII centuries on the Belarusian and Ukrainian lands within the Polish-Lithuanian commonwealth (Rzecz Pospolita) in the works of O. Turchinovich and G. Kiprianovich. The article deals with description of views Belarusian historians of the XIX century O. Turchinovich and G. Kiprianovich on confessional policy of Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVI–XVIII centuries, reasons, stages and consequences of spread of Catholicism and Uniat Church on the Belarusian and Ukrainian lands.

УДК 94 (477)

І. В. Кондратьєв

Чернігівський національний
педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка

СЛУЖЕБНА ШЛЯХТА ОСТЕРСЬКОГО СТАРОСТВА КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: СПРОБА ЕТНІЧНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

У статті розглядаються основні етнічні компоненти формування служебної шляхти околичних замків Київського воєводства – на прикладі Остерського староства. В основному це представники українського етносу із значним домішками білорусів, що складають більшу частину від загальної частини цієї спільноти. Іншими джерелами формування були представники польської шляхти, вихідці з Московської держави та представники тюркських народів.

Пошук нової методологічної парадигми, що останнім часом розгорнувся в східноєвропейській історіографії, зумовлює особливий інтерес науковців до соціальної історії. Дослідники прагнуть відтворити складні процеси, що тривали в соціумі на порозі Нового часу, обличчя якого значною мірою визначала шляхетська верства. Її чисельною складовою була так звана околична або служебна шляхта –

військовослужбова спільнота, зосереджена довкола прикордонних замків.

Служебна (зобов'язана “службами” – певним комплексом обов'язків місцевій замковій адміністрації) шляхта була добре знана в усій Центрально-Східній Європі. На теренах Великого князівства Литовського і Польського королівства, ця верства досить швидко зростала у XV–XVI ст., коли нагальна потреба захисту кордонів змусила владу залучити до військової служби значні контингенти людності.

На теренах Північного Подніпров'я активна фаза організації оборони краю, а відповідно і організації дрібношляхетської верстви, припадає на 1471 рік – час ліквідації київського княжіння та утворення повітів – київського, мозирського, любецького, чорнобильського, овруцького, житомирського, остерського, канівського, черкаського та путивльського. На Лівобережжі таких центри було два – Остер та Любеч, що поруч із правобережним Овручем, стали осередками формування найбільших регіональних дрібношляхетських спільнот [1, с. 100]. Швидка розбудова Остерської волості, що у середині XVI ст. стала староством, відбувалась завдяки вдалому природному розташуванню самого міста – на мису при злитті річок Десни та Остра.

Шляхта Остерщини не була багаточисельною. За матеріалами королівських люстрацій, пожалуваннями привілеїв та універсалів, чисельними судовими справами, фіксуємо близько 220 родів – в основному представників дрібного боярства. Наприклад, на території північної Любецької волості нараховується близько 350 шляхетських родів, до того ж представлених усіма категоріями «шляхетського народу» – від неповноправних замкових бояр та бояр-слуг – до зем'ян, шляхти та навіть князів.

Дослідження історії дрібних прошарків української шляхетської верстви подекуди ускладнено відсутністю належного комплексу писемних джерел, що певною мірою стосується і остерської шляхти. А розв'язання окремих проблем, наприклад, з'ясування джерел формування місцевих регіональних спільнот, вимагає залучення матеріалів археології, топоніміки, антропоніміки, геральдики тощо. Залучення антропонімічних джерел (прізвищ) надає можливість не лише простежити історію окремих шляхетських родів, але й у комплексі, на прикладі шляхти Остерщини, вирахувати тенденції та закономірності процесу формування служебної шляхти.

До XVI ст. українська шляхта здебільшого користувалася не прізвищами а прізвиськами, які ще не набули функцій повноцінного ідентифікатора роду. Лише на початку XVI ст. відбулася так звана «прізвищна революція», коли шляхта бере собі прізвища від назв земельних наділів,

якими володіла [2, с. 98]. Насправді, це був важливий крок у становленні стану, адже імена та прізвища (як власні назви) у привілейованій верстві відігравали не лише функцію ідентифікації, але й виконували роль ідентифікації володаря спадкових земельних володінь [3, с. 47]. Хоча процес отримання та усталення прізвищ завершився лише наприкінці XVIII ст.

Для розуміння усієї специфічності використання антропонімічних джерел відзначимо основні наявні проблеми. Передусім, це проблема самої ідентифікації прізвищ, які довгий час не були усталеними, до того ж інколи дуже важко встановити усе коло співвласників дрібно-шляхетських маєтностей, у документах вони ховаються під назвами «брати», «учасники» чи «сябри». По-друге, це значна тривалість існування верстви: початок її формування припадає на давньоруські часи [4, с. 21–30], завершення – на XVII й навіть XVIII ст., коли чимало нащадків дрібних шляхтичів стали козаками. За цей період з'явилося чимало нових та зникло чимало старих родів. По-третє, із зміною історичної ситуації відбувалася й зміна прізвищ, адже прізвища, як лексемні антропонімоформули могли змінюватись – як ускладнюватись, так і спрощуватись. У першій половині XVII ст. для дрібної шляхти було характерне ускладнення та розгалуження прізвищ (на польський взірець), друга хвиля цього процесу припадає на кінець XVIII ст., коли нащадки служебної шляхти стали наводити докази на російське дворянство [5; 6, с. 106].

Слід зазначити, що подекуди дуже важко провести саму національну чи етнічну ідентифікацію. Проблематично виокремити вихідців із Московської держави від татар чи мордві, чимало українських родів були полонізовані, й нарешті, особливо важко підрозділити представників українського та білоруського етносів.

Аналіз наявних антропонімів дозволяє виокремити найдавніші роди, у тому числі й ті, що своїми коренями походять від давньоруського боярства, привнесений тюркський елемент, а також власне слов'янський – який складається з представників українського, польського, білоруського та російського етносів.

Як зазначав ще М. Александрович, чимало остерського боярства брало своє коріння від давньоруських дружинників [7, с. 41]. Серед найдавніших родів остерської шляхти згадаємо рід давньоруських бояр Гирь, відомий за писемними джерелами з 1195 р.: «В лето 6703. Посла благоверный и христоролюбивый князь Всеволодь Гюргевиич тивуна своего Гюрю с людьми в Русь и созда град на Городци на Вьстри, обнови свою отчину» [8]. У подальшому рід Гирь неодноразово згадувався у матеріалах королівських люстрацій Остерського староства, наприклад у 1636 р. [9, с. 212].

Осадження боярської верстви князями на землю підтверджується археологічними даними. Для сільських поселень регіону характерна присутність предметів не типових для сільського вжитку – озброєння та спорядження вершника та верхового коня, що може свідчити про осадження князями на землю військовослужбових елементів [10–11].

Про давність походження остерської шляхти свідчить і наявність населених пунктів, що мають у назві суфікс *-ич-і*. На думку дослідників в основі цих назв лежать ще давньослов'янські назви [12, с. 8]. Наприклад, це с. Ольжичі (Старосілля) із землями Сваромье та Осейщина, що у 1523 р. було віддане Київському Межигірському монастирю. Цікаво, що незважаючи на зміну назви – Старосілля, місцеве населення ще у ХІХ ст. називало село і як Ольжичі. На думку дослідника Остерщини М. Александровича, до давньоруських поселень регіону належало городище Глебов, села Сорокошичі, Ошиткі, Новосілки, Тарасовичі, Сваромье, Погреби, Слобідка та Дубешня. Щонайменше з кінця ХV ст. відоме с. Чернін, яке король Казимир ІV десь біля 1490 р. віддав доньці Дмитра Сокири княгині Марії Трабській з усіма володіннями батька [7, с. 11, 52].

До давніх прізвищ Остерського староства беззаперечно відносяться й так звані «прості» прізвища, не обтяжені складними морфемами. Згадаємо такі роди остерського боярства, як Сокирки, Мишки, Біликі, Бобруйкі, Гарбузи, Горбачі, Гурці, Гусичі, Дешкі (Дашкевичі), Дорохи, Дулковичі, Копоті, Лапи, Пліхти, Пузи (Пузирни), Сипи, Сираї (Сираєнки), Шкоди (Штоди) та ін.

Найяскравішою є тюркська складова формування цієї спільноти. Перші тюрки в регіоні з'явилися ще в домонгольський період, однак, більшість тюркських родів були оселені вже за литовського володарювання.

Татарські поселення на «військовому праві» були осаджені князями з полонених золотоординських татар та відносяться до останньої чверті ХІV ст. (опісля 1380 р.) [13, s. 291–296]. Більш широко «татарський елемент» з'являється на Київщині після походу литовського князя Вітовта на Дон у 1397–1398 рр. [14, с.127]. На думку Я. Собчака, оселення татар на Київщині слід віднести до середини ХV ст. [15, s. 28]. Ще О. Яблоновський зазначав, що не лише у степовій зоні, а й на півночі на початку ХVІ ст. поблизу замків Остра та Любеча існували топонімічні ознаки тюркської присутності [16, s.17, 33].

В середовищі остерської шляхти фіксуємо 17 родів тюркського походження: Бердянські, Беремицькі, Берлози, Бурзди, Гломазди, Дерехи (Даруги?), Єрмаки (?), Келбичі (Кеблич Солтан), Козарини, Куяни, Мисці, Миховичі, Міховці, Пайнеткі, Серкезевичі, Скебличі (?), Татари.

Вагомою була і частка вихідців із Московської держави. Серед остерської шляхти фіксуємо роди московського походження: Агаповичі (Гапони), Аленцовичі, Алтиховичі, Апанасовичі, Биліни (Билін Істомка), Васильєвичі, Глубцови, Гостиловичі, Миновичі, Минченкі, Оданцовичі, Орешкі (Орішки), Орловські, Парфеновичі, Потрохіни (Потохіни), Тимошкевичі. Більшість цих прізвищ фіксується у пожалуванні 1514 р. короля Сигізмунда I тодішньому остерському володільцю С. Скіндеру 70 дворових конюхів [17, с. 19]. Частина цих дворових (фактично – бояр-слуг), у подальшому «вийшли в повіт», ставши як боярами так і шляхтою. Ймовірно, що вони були полоненими взятими під час війни з Московською державою, адже від початку XVI – до початку XVII ст. Остерщина межувала з Московською державою.

У середовищі служебної шляхти були представлені і польські володільці. На Остерщині це роди Багінських, Бачинських, Берзановських, Бронівських, Завадських, Казовських, Крушинських, Орзовських, Ортовських, Пулкевичів, Сібилевичів, Трембицьких та Яковських. Присутні також і українські ополячені роди: Берземенські, Биковські, Ланські, Сачкі. Широка польська колонізація в регіон розпочалася лише після Люблінської унії 1569 р., а особливого розмаху набула у першій половині XVII ст., однак загалом доля ополячених родів незначна – близько 2 %.

Беззаперечно, що найбільшою була складова українського етносу. У Острі це: Бабичі, Барановські, Біликовичі, Біловичі, Богданкі, Борзді, Бородаї, Василишиські, Васьковичі, Водоп'яни, Волошеніни, Гавриловичі, Гарбузенкі, Голенищевичі, Гороховичі, Григоровичі, Гриневичі, Гришкевичі, Гришкі, Грушковні, Давидовичі, Дем'яновичі, Денисенкі, Драби, Дроневиці, Дубровські, Євдокимовичі, Єрченкі, Ждановичі, Жукинські, Закаблуцькі, Івантевичі, Ігнатовичі (Гнатовичі), Карповичі, Козловські, Козорогі, Коловицькі, Кондратовичі, Коптевичі, Костюшковичі, Кошини (Кошевичі, Кошкіни), Кривицькі (Кривчевичі), Курпенкі, Курили, Курцевичі, Ласки, Ласковичі, Лєвоновичі, Лецевичі, Лещевичі, Липенчичі, Літковські, Логвини, Лосі, Малевичі, Манцевичі, Мартиновичі, Матвієвичі, Матющенкі, Мацутовичі, Мешковичі, Михайловичі, Мишки, Міцевичі, Мурки, Нєлюбовичі, Нєсторовичі, Носки (Носачі), Обийми, Олешевські, Ольшанські, Омеляновичі, Онаничі, Онискевичі, Ортимовичі, Осиповичі, Осташковичі, Островські, Остянини (Остряниці), Павловичі, Пальчики, Пашевичі, Петельки, Петрашевичі, Пилиповичі, Поповичі, Пориличі, Пролізи, Проневичі, Проскури (Проскурєнкі), Пушкарі, Радчичі, Раковичі, Рожновські (Рожиновські), Романенкі, Ропшевичі, Ростки, Рошковські, Рубанки, Русановичі, Саковичі, Салівоновичі, Самсоновичі, Санковичі (Самковичі), Сельковичі,

Семеновичі, Семіковичі (Самковичі ?), Сенищевичі, Сенчикови, Сергієнки, Сериянки, Серхичики, Серянки, Сетніки, Сморчки, Ставицькі, Станевичі, Стуми (Штоми?), Сущанські, Тетері, Толочковичі, Тополі, Трусейкі, Трухони (Трухановичі, Трухани), Хмури, Ходкевичі, Хомичі, Хоховичі, Хоцуги (Коцуги?), Храпчевичі, Черноухи, Чоховичі, Шемети, Шерепничі, Шидловські, Штоми-Білики, Юр'єви (Юрченкі), Якимовичі, Яловицькі, Ясинські.

Чимало із вищезгаданих родів однаково можуть відноситись як до українського так і до білоруського етносів. Із суто білоруських родів згадаємо Закревських, Скумініх, Чюриловичів, Янків. У XVI ст. до Остерського повіту переселилося й чимало селян з території Білорусі, пік цієї міграції припав на першу половину – середину XVI ст. [7, с. 23]. На думку М. Александровича, саме завдяки білоруським переселенцям зросло і населення самого Остра, де окрім старого міста (так званого Старгородка), утворилася слобода Новий Остер (сучасний Остер) [7, с. 23–24].

Таким чином, в основі остерської шляхти бачимо автохтонну людність, яка своїми коренями йде в давньоруський час. Іншими складниками її формування були тюркські етноси, а також вихідці з Московської держави та Польщі. З 220 родів остерської шляхти доля українського етносу (із вагомою домішкою білоруського) складала загалом біля 80 % від загальної кількості родів. Значимою також була частки польської шляхти (біля 6%), вихідців з Московської держави (7 %) та шляхетських родів тюркського походження (біля 8 %). Звісно що наведені дані можна вважати багато в чому умовними, адже окрім суто формальних ознак – походження та приналежності прізвища до певної національної групи, слід враховувати і самоідентифікацію володільців цих прізвищ.

Джерела та література

1 Грушевський, М. С. Історія України-Руси. Т. 5. Вид. 2 / М. С. Грушевський. – Київ: «Наукова думка», 1998. – 704 с.

2 Яковенко, Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – Київ: «Генеза», 1997. – 312 с.

3 Гук, І. Соціальні аспекти українського антропонімікону XVI–XVII ст. / І. Гук // Вісник Львівського університету. Серія: філологія. № 38 (II). – Львів: Львівський ун-т, 2006. – С. 47–52.

4 Кондратьєв, І. В. Любецьке староство (XVI – середина XVII ст.) / І. В. Кондратьєв. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. – 384 с.

5 Кондратьєв, І. В. Набуття нащадками любецької шляхти російського дворянства / І. В. Кондратьєв // Вісник Чернігівського державного

педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія “Історичні науки”. – Вип. 33. – № 3. – Чернігів: ЧДПУ, 2006. – С. 38–43.

6 Миллер, Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение козацкой старшины в дворянство (оттиск из журнала “Киевская Старина”) / Д. Миллер. – К.: типография Имп. ун-та Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1897. – 133 с.

7 Александрович, М. Н. Остерский уезд / М. Н. Александрович. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1881. – 110 с.

8 Лаврентьевская летопись 1377 г. [Ел. ресурс]. – Режим доступа: http://expositions.nlr.ru/LaurentianCodex/_Project/page_Show.php?list=284&n=322. – Назва з екрану. – Дата доступу: 24.10.2015.

9 Jabłonowski, A. Źródła Dziejowe / A. Jabłonowski. – Warszawa: «Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa», 1877. –Т. 5. – С s. + 644 s. + 32 s.

10 Коваленко, В. Виповзів – дружинний табір у Нижньому Подесенні / В. Коваленко, В. Скороход // Матеріали VI Міжнародного наукового семінару «Європейське суспільство в епоху Середньовіччя та Раннього Нового часу. – Чернігів: ЧНПУ, 2009. – С. 66–81.

11 Кондратьев, И. В. Древнерусские города-замки как центры формирования военно-служебного сословия Великого княжества Литовского. Древняя Русь и средневековая Европа: возникновение государств / И. В. Кондратьев // Международная конференция. Материалы. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2012. – С. 93–96.

12 Кордуба, М. Земля свідком минулого: географічні назви як історичне джерело / М. Кордуба. – Львів: Археографічна комісія наукового товариства імені Шевченка, 1924. – 14 с.

13 Borawski, P. Z dziejow kolonizacji tatarskiej w Wielkim ksiestwie Litewskim i w Polsce (XIV–XVII w.) / P. Borawski. – Przelad Orientalistyczny. – 1977. № 4. – S. 291–296.

14 Любавский, М. К. Очерк истории литовско-русского государства до Люблинской унии включительно / М. К. Любавский. – М.: Художественная печатня, 1915. – 409 с.

15 Sobczak, J. Polozenie prawne ludnosci tatarskiej w Wielkim ksiestwie Litewskim / J. Sobczak. – Warszawa–Poznan: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – 134 s.

16 Jablonowski, A. W. Pisma. T. III. Ukraina / A. W. Jablonowski. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni E.Wende i S-ka, 1911. – 368 s.

17 Пенський А. Г. Остер – європейське місто / А. Г. Пенський, П. Я. Лавренчук. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2011. – 88 с.

Ihor Kondratyev. Service szlachta of oster starostwo of Kyiv voivodships of rich Rzeczpospolita: attempt of ethnic stratification. This paper presents the main ethnic components of the service szlachta formation in the marginal castles of Kyiv voidodership – evidence Oster starostwo. In

general, representatives of Ukrainian ethnos containing a substantial addition of Byelorussian ethnic group constituted more than two thirds of the total number of the gens with a significant part of Polish szlashta and descendants from the Moscow state. Turkic gens were one of the community compilation sources.

УДК 94(470+571)«18/19»:352.075

Н. С. Моторова

Витебский государственный
университет имени П. М. Машерова

ФУНКЦИИ ГУБЕРНАТОРОВ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

В статье на основании анализа законодательных документов охарактеризованы функции губернатора как представителя центральной власти Российской империи на местах во второй половине XIX – начале XX вв. Условно они могут быть разделены на четыре основных группы: административные, полицейские, экономические и социальные. Фактически деятельность губернатора охватывала все сферы жизни вверенной его управлению губернии. Круг его полномочий был слишком широк, что само по себе являлось препятствием для эффективного руководства.

В Российской империи центральную власть на местах представляли губернаторы. Во второй половине XIX – начале XX вв. круг их полномочий определялся «Общим наказом гражданским губернаторам» 1837 г., который с различными изменениями и дополнениями вошел в состав «Общего учреждения губернского», определявшего структуру системы местного управления и регулировавшего ее деятельность. Оно было опубликовано во втором томе «Свода законов Российской империи». По словам И. А. Блинова, «Общее учреждение губернное» было составлено «из статей, извлеченных из законодательных актов разных времен и представляющих из себя отражение различных воззрений на сущность губернаторской должности» [1, с. 260].

Губернатор назначался и увольнялся именными высочайшими указами и приказами [3, с. 23]. Законодательно его положение в системе административного управления Российской империи еще в 1837 г. было определено следующим образом: «Губернаторы как непосредственные начальники вверенных им высочайшею государя императора волею губерний суть первые в оных блюстители неприкосновенности верховных прав самодержавия, пользы государства и повсеместного,